

Оксана Мацей,
заступник директора наукової бібліотеки
Хмельницького національного університету,
м. Хмельницький

Світлана Молчанова,
завідувачка науково-методичного відділу
наукової бібліотеки
Хмельницького національного університету,
м. Хмельницький

РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА САМООСВІТИ В АДАПТАЦІЇ СУЧАСНОГО БІБЛІОТЕКАРЯ ДО ВИКЛИКІВ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ

У статті проаналізовано роль професійної освіти у процесі адаптації сучасного бібліотекаря до викликів цифрової епохи. Особливу увагу приділено самоосвіті, запропоновано інструменти, які допоможуть бібліотекарям самостійно навчатися усьому передовому та успішно адаптуватися до нових викликів. Наведено досвід наукової бібліотеки Хмельницького національного університету.

Ключові слова: інновації, розвиток, цифрові технології, бібліотека, професійна освіта, самоосвіта.

The article analyzes the role of professional education in the process of adapting the modern librarian to the challenges of the digital age. Special attention is paid to self-education, tools are proposed to help librarians learn independently about all the latest advancements and successfully adapt to new challenges. The experience of the Scientific Library of Khmelnytskyi National University is provided.

Keywords: innovation, development, digital technologies, library, professional education, self-education.

Швидкі зміни, які відбуваються у суспільстві, технологіях, знаннях, вимагають від бібліотечних фахівців креативності, нових навичок, вміння вчитися, швидко опрацьовувати інформацію та опановувати нові технології. Актуальності набувають також навички системного та критичного мислення, креативного підходу до завдань, вміння працювати в умовах невизначеності, володіння декількома мовами, екологічність мислення, мультифункціональність.

У цьому контексті величезного значення набуває професійна освіта, зокрема і самоосвіта. Професійна освіта для бібліотекарів охоплює організацію та управління цифровими колекціями, каталогізацію електронних документів, використання сучасних інформаційних систем і баз даних, тож бібліотекарі повинні бути ознайомлені з веб-технологіями, аналітикою даних, цифровими

медіа та іншими інструментами, які забезпечують доступ користувачів до інформації в будь-який час та з будь-якого пристрою.

Щоб відповідати означеним вище вимогам, бути доступними, відкритими та надавати якісні інформаційні послуги для користувачів – студентів, викладачів, науковців, у науковій бібліотеці Хмельницького національного університету (далі бібліотека) організовано систему безперервної інформаційно-бібліотечної освіти, проводяться регулярні заняття з підвищення кваліфікації, тренінги, консультації, майстер-класи, практичні заняття тощо. Підвищення кваліфікації працівників бібліотеки спрямовано на удосконалення професійної майстерності, самоосвіту, опанування сучасними інформаційними технологіями.

Початок 20-х років ХХІ століття відзначився карантинними обмеженнями та російською воєнною агресією проти України, що привело до трансформації діяльності закладів вищої освіти та університетських бібліотек, викликало необхідність масового впровадження дистанційної освіти для усіх студентів. Всесвітня пандемія стала викликом для бібліотек, але також відкрила для них нові можливості, зокрема бібліотекарі спрямували свої зусилля на удосконалення якості та наповнення вебсайту книгозбірні, працювали у напрямі розвитку нових професійних навичок у сфері онлайн-обслуговування та використання цифрових інструментів, навчалися за допомогою онлайн-курсів із подальшим отриманням сертифікатів, брали участь у професійних спільнотах задля обміну знаннями, пошуку нововведень у бібліотечній галузі тощо.

До прикладу, під час карантину ні на мить не припинялося інформаційне обслуговування користувачів, яке проводилось в режимі ВРІ та ДОК, надавалися розширені довідки та консультації на запити викладачів, зокрема, через електронну пошту, у застосунках «Вайбер» та «Телеграм», у телефонному режимі. Продовжувалася в дистанційному режимі й робота з підготовки біобібліографічних покажчиків до ювілеїв науковців вишу, готувалися нові списки монографій та підручників для оновлення інформації на сторінках Вікіпедії. На сайті бібліотеки оновлювались списки «Публікації вчених ХНУ в Scopus та WoS», презентовано віртуальні виставки «До ювілею вченого», «Україна в Другій світовій війні 1939–1945 років», «Свято української душі» (до Дня вишиванки) [1].

З початком російсько-української війни вже наявний досвід дозволив бібліотеці миттєво перейти на режим дистанційного обслуговування та продовжувати свою діяльність.

Через вебсайти університету та бібліотеки, соціальні мережі книгозбірні до користувачів доводилася інформація про послуги, доступ до повнотекстових БД, електронних варіантів навчальних посібників, надавалися онлайн-консультації з користування базами даних, здійснювалося інформування про вебінари, заходи, нові надходження, віртуальні виставки тощо. У

режимі відеоконференцій (у застосунку ZOOM) для співробітників проводилися заняття з підвищення кваліфікації, а для студентів – просвітницькі заходи. Зокрема, для колективу книгозбірні та бібліотек методичного об'єднання проводилися бібліотечні онлайн-консультації: «Подання інформації на сторінку наукової бібліотеки ХНУ в соціальній мережі «Фейсбук»: проблеми, помилки, оцінка діяльності», «Досвід роботи зарубіжних бібліотек у період карантину», «Ефективне поєднання традиційних та дистанційних інтерактивних методів в просвітницькій роботі бібліотек», «Бібліотека в сучасному форматі: професійні ідеї, сучасні проекти», «Онлайн ресурси для самоосвіти фахівців бібліотек» та ін.

Умови роботи в період локдауну сприяли активізації самостійного підвищення кваліфікації працівниками через проходження різноманітних онлайн-курсів (з отриманням сертифікатів) та подальшим запровадженням здобутих знань у роботу книгозбірні, як-от: «Медіаграмотність: практичні навички» (на платформі «Prometheus»); «Цифрові комунікації в глобальному просторі», «Креативне мислення», «Бібліотека – відкритий публічний простір», «Відкриті електронні ресурси» (на першій дистанційній платформі громадянської освіти від Відкритого Університету Майдану (ВУМ)); курс «Дія. Цифрова освіта» (на порталі «Дія») тощо. Працівники бібліотеки також брали участь у вебінарі «Ефективні презентації» від IREX in Ukraine. Загалом бібліотечні фахівці за період карантинних обмежень отримали майже 50 іменних електронних сертифікатів.

З метою самоосвіти, підвищення кваліфікації та ознайомлення з інноваціями в бібліотечній справі працівники книгозбірні зареєстровані у професійних спільнотах, де обмінюються досвідом та черпають інформацію про сучасне, новітнє, технологічне і інтелектуальне в сучасних бібліотеках. Серед спільнот: «Сучасний бібліотекар»; «Універсальна десяткова класифікація (УДК) в Україні»; «БібліоТека»; «Жива сучасна бібліотека – БФ Бібліотечна країна» тощо.

Особливе місце в системі підвищення кваліфікації працівників (як ХНУ, так і бібліотек методичного об'єднання) займають науково-практичні конференції, семінари, стажування, круглі столи, дискусії, презентації тощо, спрямовані на глибоке вивчення досвіду, теоретичне його осмислення, вироблення практичних рекомендацій. Слід також зазначити важливість участі бібліотек у міжнародних конференціях, які: 1) створюють унікальну можливість для бібліотекарів обмінюватися ідеями, кращими практиками та інноваціями, що дозволяє українським фахівцям впроваджувати нові підходи у бібліотечній роботі; 2) допомагають бібліотекарям розширити свої знання та навички, поглибити розуміння сучасних світових тенденцій у бібліотечній справі; 3) є важливим форумом для знайомства з колегами з різних країн, що створює можливості для співпраці, обміну досвідом та навіть спільних проектів; 4) дозволяють бібліотекам презентувати

свої досягнення, проєкти та дослідження на міжнародному рівні, що сприяє підвищенню їхньої видимості та впливу.

Бібліотека з 2008 року бере участь у міжнародних науково-практичних конференціях та відрядженнях, які проходять як в Україні, так і за кордоном: Львівському міжнародному бібліотечному форумі (щорічно); відрядженні до бібліотеки Державного університету «Люблінська політехніка» (Польща); III Міжнародній науково-практичній конференції «Бібліотека університету на новому етапі розвитку соціальних комунікацій» (м. Дніпро); II Міжнародній науково-практичній конференції бібліотек ЗВО «Бібліотеки вищих навчальних закладів: досвід та перспективи» (м. Одеса); міжнародній науково-практичній конференції «Наукова еволюція досліджень бібліоінформаційної сфери» (м. Одеса), у VII Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова комунікація у цифрову епоху» (м. Київ); у V Міжнародній конференції «University library at a new stage of social communications development» (м. Дніпро); у роботі Міжнародної літньої школи «Університетська бібліотека та цифрова трансформація», організованій університетом ім. Адама Міцкевича в Познані (Польща) та багатьох інших.

Зокрема, під час карантину у жовтні 2020 року Олена Айвазян взяла участь у V Міжнародній конференції «University library at a new stage of social communications development» (8-9 жовтня, м. Дніпро), на якій обговорювалися важливі питання роботи бібліотек під час пандемії; адаптації сайтів для людей з порушенням зору; оцифрування видань; політики та практики академічної доброчесності в університетах України, США та Швеції; порівнювалися практики окремих українських, американських та шведських університетів тощо. Учасники конференції ділилися напрацьованим багаторічним практичним досвідом з вдосконалення професійної майстерності та підвищення цифрової компетентності бібліотекарів; розглянули «модель спеціаліста бібліотеки закладу вищої освіти», основні її складники та принципи побудови з метою раціонального підходу до змісту підготовки й перепідготовки співробітників у системі підвищення інформаційно-бібліографічної кваліфікації; запропонували інструментарій подолання професійного вигорання; вказали на те, що запорукою успіху цифрової трансформації бібліотек є адвокація змін, постійна комунікація результатів та навчання співробітників. Отримані знання сприяли реалізації сервісних, технологічних інформаційно-культурних інновацій, а також адаптації отриманого досвіду до діяльності бібліотеки.

У 2023 році (з 29 жовтня по 4 листопада) завідувачка відділу зберігання фондів Світлана Диха взяла участь у роботі Міжнародної літньої школи “University Library and Digital Transformation”, організованій університетом ім. Адама Міцкевича в Познані (Польща), де зібралися провідні фахівці багатьох університетських бібліотек України. Співорганізаторами

заходу виступили Польський культурно-освітній центр УДПУ імені Павла Тичини та Національний центр досліджень і розвитку (Польща). Впродовж тижня польські колеги ділились власним досвідом з цифрової трансформації. Перебування бібліотечних фахівців у Літній школі було надзвичайно корисним. Представники 28 університетських бібліотек України мали можливість ознайомитись з досягненнями європейських бібліотек, обмінятися досвідом з польськими та українськими колегами.

Під час роботи учасники відвідали бібліотеку університету імені Адама Міцкевича в Познані, публічну бібліотеку Рачинських, недержавну бібліотеку Товариства приятелів науки, бібліотеку Історичного колегіуму, бібліотеку факультету політичних наук та журналістики, факультету біології Університету імені Адама Міцкевича в Познані. Вони мали змогу також ознайомитись з роботою і колекціями провідних бібліотек, досвідом впровадження інноваційних технологій в обробці та зберіганні колекцій стародруків. Щоденні лекції, тренінги, презентації проєктів, майстер-класи, екскурсії бібліотеками сприяли набуттю нових знань. Літня школа стала чудовою можливістю поспілкуватися наживо зі своїми українськими та польськими колегами, отримати нові знання для вирішення сучасних завдань, що постають перед бібліотеками. По закінченню Школи усі учасники отримали сертифікати.

Загалом, участь у міжнародних конференціях є важливим елементом розвитку сучасної бібліотечної справи, який допомагає підтримувати професійний рівень, розширювати горизонти та сприяти розвитку міжнародного співробітництва, надихає на нові ідеї та творчі підходи до розв'язання проблем, сприяє стимулюванню творчості та розробці нових проєктів.

Працівники бібліотеки мали нагоду значно підвищити свій професійний рівень за допомогою електронних навчальних курсів для бібліотекарів, створених у межах проєкту «Бібліоміст». Цей проєкт у межах ініціативи «Глобальні бібліотеки» Фонду Біллі і Мелінди Гейтс спрямований на модернізацію українських бібліотек, розширення доступу до інформації та сучасних технічних засобів. Працівники успішно склали тестування та отримали сертифікати за модулями: «Орієнтація на клієнта», «Адвокація», «Електронні зв'язки з засобами масової інформації для сучасних бібліотек», «Бібліотеки – мости до е-урядування», «Залучення фінансування з місцевих джерел (локальний фандрейзинг)».

Фахівці книгозбірні також підвищували кваліфікацію у Центрі післядипломної освіти ХНУ за програмою «Розвиток професійної компетентності», в межах якої удосконалили свої знання за напрямками: «Академічна доброчесність у навчальному процесі»; «Ефективні платформи для професійного зростання»; «Використання інструментів Google для опитування»; «Цифрові інструменти Google в освітньому процесі»; «Основи кібергігієни», про що отримали сертифікати.

Важливим елементом професійної компетентності для бібліотекарів, які працюють у сучасному багатомовному та глобалізованому світі, є знання іноземних мов, тож 8 працівників бібліотеки пройшли навчання на курсах англійської і польської мов (з отриманням сертифікатів), що не тільки полегшило роботу бібліотекарів з іноземною літературою та джерелами інформації, які доступні лише на цих мовах, але й сприяло розвитку професійних навичок, таких як комунікаційні вміння, міжкультурна компетентність та здатність працювати в міжнародному середовищі.

Працівники книгозбірні намагаються ділитися з іншими фахівцями бібліотечних закладів усього, чому самі навчилися, що запровадили у результаті плідної співпраці з іншими бібліотеками. До прикладу, у 2023 році на прохання науково-методичного центру професійно-технічної освіти у Хмельницькій області для бібліотекарів закладів професійної (професійно-технічної) освіти заступник директора НБ ХНУ Оксана Мацей та завідувачка відділу зберігання фондів Світлана Диха провели заняття в онлайн-режимі на тему «Сучасні форми і методи бібліотечної роботи».

Заступник директора провела й заняття з підвищення кваліфікації з працівниками Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки на тему: «Можливості сучасних інформаційних технологій у роботі бібліотеки (досвід роботи НБ ХНУ)» та виступила з доповіддю «Штучний інтелект у бібліотечній практиці» в онлайн-марафоні інноваційного досвіду публічних бібліотек України (організатори: ВГО УБА, Секція працівників публічних бібліотек, Хмельницьке обласне відділення ВГО УБА (на платформі Zoom)).

Ще у 2001 році бібліотека очолила Хмельницьке обласне методичне об'єднання (МО) бібліотек ЗВО, створене з метою удосконалення методичного керівництва бібліотеками вищих навчальних закладів згідно з Наказом МОН України за № 121 від 14.03. 2001 р. Як головна книгозбірня об'єднання приділяє значну увагу підвищенню кваліфікації фахівців книгозбірень-членів методичного об'єднання, зокрема, проводить заняття з підвищення кваліфікації та семінари, надає практичну допомогу з комп'ютеризації бібліотечних процесів, проводить майстер-класи і тренінги, надає методичні поради, консультації, надсилає методичні й рекомендаційні матеріали та нормативно-регламентуючу документацію на основні процеси тощо. Книгозбірня є організатором заходів, які щорічно проводить на базі різних бібліотек об'єднання, що дає змогу книгозбірням обмінюватися досвідом роботи. На сайті бібліотеки створена сторінка «Методичне об'єднання» (http://library.khmnu.edu.ua/?page_id=1554), де представлено керівні документи, віртуальну виставку «Сучасна бібліотека: напрями та стратегії розвитку» (можна не лише переглянути інформацію про новинки, але й, ознайомившись зі змістом, замовити документи або копії певних

сторінок представлених видань), інформацію про всі конференції та семінари, які проводились для МО (програми їх проведення, повні тексти доповідей, які супроводжуються мультимедійними презентаціями, а також фотозвіти заходів); повнотекстову БД інформаційного бюлетеня «Бібліотека в освітньому просторі», рубрику «Фахівцю на замітку», яка містить фахові матеріали, що сприяють підвищенню кваліфікації працівників та їхньому творчому й професійному зростанню [2]. Розділ сторінки «Методичне об'єднання» – «Фахівцю на замітку» доповнено графіками проведення занять з підвищення кваліфікації працівників наукової бібліотеки ХНУ, тож до занять, які проводилися онлайн на платформі ZOOM мали змогу приєднатися працівники бібліотек методичного об'єднання.

Сучасний рівень знань вносить певні корективи в роботу університетської книгозбірні. Загальний успіх і результат діяльності бібліотеки залежить від кожного її працівника. Сучасний бібліотекар повинен володіти різними знаннями і навичками, здатністю логічно мислити, мати здібності до розробки, вдосконалення виробничих процесів та освоєння сучасних інформаційних технологій і їх впровадження у бібліотечну справу. Однак професійна освіта – лише частинка у загальній системі навчання. З розвитком технологій зростає і потреба у постійному самовдосконаленні. Самоосвіта, навчання та перенавчання є нині світовим трендом. Основою самоосвіти є самостійне творче зростання, самовдосконалення, участь у професійній комунікації через системне ознайомлення з фаховою періодикою, відвідування тренінгів і майстер-класів, конференцій, презентацій тощо. Завдяки поєднанню професійної освіти та самоосвіти, бібліотекарі можуть не тільки виживати у цифровій епосі, але й успішно адаптуватися до її викликів. Це дозволяє їм зберегти свою релевантність як ключових посередників у доступі до знань у сучасному інформаційному світі.

Значна робота з підвищення кваліфікації працівників бібліотеки, в основу якої покладено безперервну освіту, проводиться і у важких умовах повномасштабної російської воєнної агресії проти України. Підвищення кваліфікації спрямовується на удосконалення професійної майстерності та самоосвіту. Особлива увага приділяється питанням освоєння нових знань з розвитку бібліотечно-інформаційного сервісу, загальноосвітнього навчання та опанування сучасними інформаційними технологіями, зокрема штучного інтелекту (ШІ). Провідні фахівці бібліотеки активно підвищують власний рівень компетентності, підтримують прагнення колег до опанування нових знань та інформаційних технологій, проводять заходи, спрямовані на професійний і особистісний розвиток. Зокрема у 2023 році:

- брали участь у XII Всеукраїнській онлайн-школі бібліотечного журналіста (30.05 – 2.06) на платформі Zoom, де ознайомилися з актуальними проєктами щодо документування, меморіалізації

та фіксації подій війни, дізналися про тенденції цифрових медіа та їх застосування у бібліотеках, зокрема використання штучного інтелекту, сервісів для створення відеоконтенту, роль букблогінгу в популяризації читання, а також комунікаційних майданчиків бібліотек «ТікТок» та «Телеграм»;

- у майстер-класі «AI+Art: нові горизонти у творчості бібліотекаря» (8.08) на платформі «Zoom», що проводився у межах проєкту «Школа бібліотечного журналіста» (ознайомилися з безкоштовними сервісами для генерування зображень, зокрема з особливостями інструментів та алгоритмами генерації зображень; способами створення зображень, правилами формулювання текстових запитів до штучного інтелекту (ШІ), використання різних стилів та фільтрів; прикладами використання мобільного додатку Prequel зі створення рекламних проєктів для популяризації бібліотечного фонду) й отримали сертифікат;

- вивчали можливості сайту MEQR – безкоштовного генератора QR-кодів а також ознайомилися з можливостями Narakeet – програми для читання тексту через електронний синтез мови штучним інтелектом. Результатом отриманих знань було створення і озвучення за допомогою ШІ 2 відеороликів; 16 QR-кодів (БД, книги із інституційного репозитарію та ін.) та багато іншого.

19 березня 2024 року працівники книгозбірні взяли участь у практико-орієнтованому вебінарі «Застосування цифрового сервісу ChatGPT як помічника у генеруванні концептів проєктів на конкурси програм ЄС», де отримали знання про основні засади проєктного менеджменту та можливості використання ГШІ від OpenAI в межах діяльності громад та організацій України щодо залучення коштів грантових програм ЄС. Учасники вебінару на прикладі програм транскордонного співробітництва навчалися використовувати сучасні цифрові інструменти, отримали алгоритм задіяння ChatGPT при підготовці, формуванні й доопрацюванні основних елементів типової концепції грантового проєкту (організатор – Agency of European innovations / Агенція європейських інновацій).

Варто зазначити, що сучасний рівень інформаційних технологій дозволяє скористатися будь-якими онлайн-ресурсами та інструментами, які допоможуть навчатися усьому передовому, зокрема це дистанційні курси для бібліотекарів від Української бібліотечної асоціації (щоб отримати доступ до матеріалів та використовувати їх у своїй діяльності, потрібно лише бути членом або офіційним партнером УБА): <https://ula.org.ua/golovniy-treningoviy-centr/dystantsiini-kursy> (розділ вебпорталу УБА містить посилання на безкоштовні освітні онлайн-курси для бібліотекарів, розроблені Українською бібліотечною асоціацією); Ютуб-канал Української бібліотечної асоціації <https://www.youtube.com/user/ukrbibl> (розміщені відео про здобутки та проблеми бібліотек України, записи вебінарів на актуальні теми та інші відеоматеріали, присвячені професійним питанням); сайт науково-методичного відділу Національної бібліотеки України ім.

Ярослава Мудрого <https://profy.nlu.org.ua> (сайт є науково-методичним та інформаційно-консультативним центром для українських бібліотек); Українська бібліотечна енциклопедія <https://ube.nlu.org.ua>; курси для працівників бібліотек Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв <http://e-osvita.org.ua/new/course/index.php?categoryid=5>; інші українські освітні онлайн-платформи, які можуть бути корисними бібліотекарю: культура і креативність <https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/online-learning>; студія онлайн-освіти «Educational Era» <https://www.ed-era.com/>; ВУМ online <https://vumonline.ua> (перша дистанційна платформа громадянської освіти від Відкритого Університету Майдану); «Дія. Цифрова освіта» <https://osvita.dija.gov.ua/> (національна онлайн-платформа для розвитку цифрової грамотності); «Європейський простір» <https://euprostitir.org.ua/> та ін. [3].

Зі стрімким розвитком технологій і поширенням інформаційних засобів доступу до знань, бібліотекарі повинні постійно оновлювати свої навички та знання, щоб ефективно відповідати потребам читачів у цифровому середовищі. Професійна освіта для бібліотекарів має охоплювати широкий спектр тем, включаючи організацію та управління цифровими ресурсами, інформаційну безпеку, цифрові технології для розвитку бібліотечних послуг, а також стратегії цифрової архітектури і комунікації. Засвоєння таких знань допомагає бібліотекарям бути більш компетентними у впровадженні інновацій та забезпеченні доступу до інформації в онлайн-середовищі.

У сучасному світі, де технології швидко змінюються, самоосвіта стає так само важливою, як і фахова підготовка. Це вимагає високого рівня самодисципліни, мотивації та здатності до самостійного навчання. Важливо також зберігати зв'язок з колегами та спеціалістами з інших сфер, обмінюючись досвідом та найкращими практиками. Тож адаптація до викликів цифрової епохи потребує як підвищення професійної освіти, так і самоосвіти бібліотечних фахівців.

Список використаних джерел

1. Айвазян О. Б. Можливості та проблеми впровадження дистанційного режиму роботи бібліотеки університету [Електронний ресурс] / О. Б. Айвазян, О. О. Мацей, О. С. Нечипорук // Л. У. Биковський: видатний бібліотекознавець, упорядник університетської книгозбірні (до 125-річчя від дня народження) : матеріали круглого столу, 17 груд. 2020 р. – Кам'янець-Подільський, 2020. – Режим доступу: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6281>. – Назва з екрана.
2. Мацей О. О. Хмельницьке обласне методичне об'єднання: багатогранність форм діяльності та єдина мета // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. – Кам'янець-Подільський, 2018. – Вип. 5. – С. 144-149.
3. Професійна самоосвіта бібліотекаря : методичні рекомендації / уклад. А. О. Мороз ; Миколаївська обласна бібліотека для юнацтва. — Миколаїв : МОБЮ, 2023. — 28 с.